

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHINI SHAKLLANTIRISH

Esanova Nilufar Bahodir qizi

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi

1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishini shakllantirish jarayoni keng yoritilgan. Bolaning nutqi rivojlanishida o'yin, suhbat, dramatizatsiya, ko'rgazmali metodlar va ota-ona hamda tarbiyachi hamkorligining o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, nutq madaniyati, muloqot va tafakkur rivojiga ta'sir etuvchi pedagogik omillar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, nutq rivojlanishi, bola nutqi, o'yin metodlari, suhbat, tarbiyachi, ota-ona hamkorligi, ko'rgazmali metod, dramatizatsiya, talaffuz.

ФОРМИРОВАНИЕ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация: В статье подробно рассматривается процесс формирования речи у детей дошкольного возраста. Анализируется роль воспитателя и родителей в развитии речевых навыков ребёнка, а также значение игровых, наглядных и драматизационных методов. Отмечено влияние речевой культуры и коммуникативной активности на общее развитие ребёнка.

Ключевые слова: дошкольное образование, развитие речи, речь ребенка, игровые методы, беседа, воспитатель, детско-родительское сотрудничество, демонстрационный метод, драматизация, произношение.

SHAPING SPEECH DEVELOPMENT IN PRESCHOOL CHILDREN

Annotation. *This article provides a detailed analysis of speech development in preschool children. It examines the role of educators and parents in forming speech skills and highlights the importance of play-based, visual, and dramatization methods. The study also emphasizes the impact of speech culture and communication on the child's cognitive and emotional development.*

Keywords: *preschool education, speech development, child's speech, play methods, conversation, educator, parent-child cooperation, demonstration method, dramatization, pronunciation.*

Kirish. Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim bosqichlardan biridir. Aynan shu davrda bolaning nutq faoliyati, tafakkuri, muloqot ko'nikmalari, xotirasi va ijtimoiy xulq-atvori shakllanadi. Bola nutqi uning ruhiy, aqliy va emotsional rivojlanishida beqiyos ahamiyatga ega. Shu bois maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutq rivojlanishiga alohida e'tibor berish, pedagogik jarayonni shu yo'nalishda samarali tashkil etish zarur.

Asosiy qism. Nutqni rivojlantirish – bu bolaning so'z boyligini kengaytirish, grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzishga o'rgatish, talaffuzni to'g'rilash va muloqot madaniyatini shakllantirish jarayonidir. Bolaning nutqi tabiiy rivojlanmaydi, balki kattalar, tarbiyachi va atrof-muhit ta'siri ostida shakllanadi. Shu sababli tarbiyachi har bir bolaning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda nutq rivojlantirish metodikasini qo'llashi lozim.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta'lim va tarbiya berishda eng asosiy vazifalardan biri bolalarga ona tilini o'rgatish, nutqini rivojlantirish, nutqiy munosabatga muomalaga o'rgatishdir. Nutq o'stirish pedagogik jarayon bo'lib, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda nutqni shakllantirishga qaratilgan pedagogik qonuniyatlarni o'rganadi. Nutq o'stirishning asosiy vazifasi— nutq o'stirish uslubi va uslubiyotlarini, ularning eng samarali vositalarini ilmiy-pedagogik asoslarda ishlab chiqish va bolalar bog'chalari tarbiyachilarini ular bilan ta'minlashdan iboratdir. Tarbiyachilar esa o'zlashtirilgan

uslub va uslubiyot yordamida bolalarda zaruriy nutqiy malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishga harakat qiladilar. Nutq o'stirishning maqsadi bolalarning og'zaki nutqini rivojlantirishdan, atrofdagilar bilan nutqiy muloqotda bo'lish malakasini shakllantirishdan iborat. Nutq o'stirish jarayoni boshqa uslubiyotlar kabi quyidagi savollarga javob beradi: Nutq o'stirishning vazifasi o'z ichiga bir qancha maxsus xususiy vazifalarni ham qamrab olgan. Jumladan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha quyidagi maxsus, xususiy vazifalar amalga oshiriladi:

1. Bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutqini o'stirish, boyitish.
2. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish.
3. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash.
4. So'zlashuv nutqini (dialog) shakllantirish.
5. Hikoya qilishga o'rgatish (monologik nutqni shakllantirish).
6. Bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish.
7. Bolalarni boshlang'ich savodga tayyorlash.

Ushbu vazifalar har bir guruhdagi bolalarning yoshi va individual xususiyatlariga ko'ra quyidagicha taqsimlangan: Birinchi va ikkinchi kichik guruhda:

1. Tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutq o'stirish, lug'atini boyitish.
2. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish.
3. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash.
4. So'zlashuv nutqini (dialog) shakllantirish.
5. Badiiy adabiyot bilan tanishtirish.

Ushbu guruhda hikoya qilishga (monolog nutqqa) o'rgatish bo'yicha boshlang'ich ma'lumot berish belgilangan. Kichik guruh bolalari tarbiyachining hikoyasini eshitib, uning savollariga javob bera olishi, mavzulardagi rasm yuzasidan suhbatlarda ishtirok etishi bilan birga, avval eshitgan ertak va hikoyani xotirasida tiklab, uning mazmunini buzmasdan aytib bera olishlari lozim. O'rta va katta guruhlarda tarbiyachi bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha quyidagi vazifalarni

amalga oshirishi kerak: Bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutqini o'qitish, lug'atini boyitish. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash. So'zlashuv nutqini (dialog) shakllantirish. Hikoya qilishga (monolog nutq) o'rgatish. Badiiy adabiyot bilan tanishtirish. Maktabga tayyorlov guruhida quyidagi vazifalar amalga oshiriladi: Bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutqini o'qitish, lug'atini boyitish. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash. So'zlashuv nutqini (dialog) shakllantirish. Hikoya qilishga o'rgatish (monolog nutqni shakllantirish). Badiiy adabiyot bilan tanishtirish. Bolalarni savod o'rgatishga tayyorlash. Bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutqini o'qitish, lug'atini boyitish.

Lug'at ustida ishlash bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish orqali amalga oshiriladi. Bolalarni tevarak-atrofdagi buyumlar, hodisalar, o'simliklar, hayvonot dunyosi, kattalar mehnati va boshqalar bilan tanishtirish jarayonida ularning nomlarini, sifatlarini, xususiyatlarini, xarakterlarini so'zlar bilan aytamiz. Masalan, buyumlarning nomini anglatadigan: ko'zgu, taroq, sovun, tish va kiyim cho'tkalari, palos, gilam, javon, karavot, xontaxta; sabzavotlarning nomini anglatadigan: sabzi, karam, sholg'om, bodring, baqlajon; o'simliklar: daraxt, gul, o't va boshqalar; mevalar: olma, nok, olcha, gilos, olxo'ri va hokazolar; uy hayvonlari: xo'roz, tovuq, ot, sigir, it, mushuk, qo'y, eshak; ularning bolalarini nomini bildiruvchi: jo'ja, toychoq, buzoq, qo'zichoq, uloqcha, xo'tik; harakatlarni ifodalovchi: yuvinmoq, artmoq, pishirmoq, tayyorlamoq, kir yuvmoq, dazmollamoq, ekmoq va boshqalar; sifatlarni bildiruvchi: katta, kichik, qizil, sariq, ko'k, zangori, oq, qora, issiq, sovuq, shirin, achchiq va hokazo so'zlar bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida bolalar lug'atiga kiritiladi, buning natijasida ularning lug'ati boyitiladi, nutqi rivojlanadi.

MTTlarda lug'at bilan ishlash dasturi mavjud bo'lib, tarbiyachi bolalarga atrofdagilar bilan tez nutqiy muloqotga kirishib keta olishiga yordam beradigan so'zlarni tanlab, maxsus usul yordamida ular nutqiga kiritib boradi.

Bolalarni soʻzlarning ma'nosini tushunishga oʻrgatibgina qolmay, balki bu soʻzlarni oʻz nutqlarida faol ishlatishga ham odatlantirib boradi. Shuningdek, tarbiyachi bola lugʻatining qoʻpol soʻzlardan xoli boʻlishiga, shevaga oid (mahalliy) soʻzlarni adabiv tildagi soʻzlar bilan almashtirishga e'tibor berishi kerak. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish. Lugʻat tilning qurilish materiali hisoblanadi. Grammatika esa gapda soʻzlarning oʻzgarishi va ularning oʻzaro bogʻlanish usullarini belgilaydi. Bundan tashqari, grammatika tilning qurilish modelini (soʻz yasovchi, soʻz oʻzgartiruvchi) belgilaydi. Bola atrofdagilardan grammatik tomondan shakllangan nutqni eshitadi. Eshitganining ma'nosiga tushunish bilan birga, tilning grammatik tomonini egallaydi, modelini bilib oladi.

Agarda tarbiyachi bola nutqidagi, tovush talaffuzidagi nuqsonlar, ohang va tempga, diksiyasiga (aniq, burro gapirish), nutqining mazmundorligi va ifodaliligiga e'tibor bermasa, bunday nuqsonlar bilan maktabga borgan bola bilimni oʻzlashtira olmaydi va bu uning kelajakdagi mustaqil hayotida ham oʻzining salbiy ta'sirini koʻrsatadi, ya'ni nutqida nuqsoni boʻlgan bolaning nutqi boshqalarga tushunarsiz boʻladi, oʻz fikrini ifodalashda qiynaladi, uyaladi, natijada gapirmaslikka harakat qilib, indamas, jizzaki boʻlib qoladi. Bularning hammasi uning ruhiy rivojlanishiga ham ta'sir etadi. Soʻzlashuv nutqini (dialog) shakllantirish. Bolalarga bilim va tarbiya berishda soʻzlashuv nutqiga (dialog) oʻrgatish katta ahamiyatga egadir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan soʻzlashish bolalarning kundalik faoliyatlari va turli voqea-hodisalarni kuzatish natijasida hosil boʻlgan tushunchalarni aniqlash va uni bir tizimga solishda eng zaruriy ish vazifasi hisoblanadi.

Bolada soʻzlashuv nutqini shakllantirish — bu boshqalarning nutqini tinglash va tushunish, soʻzlashishni quvvatlash, savollarga javob berish va soʻrashdir (savollar berish). Bola soʻzlashuv nutqining rivojlanganlik darajasi uning lugʻat boyligiga, tilning grammatik tomonini egallaganligiga bogʻliqdir. Bolani soʻzlashuv nutqiga oʻrgatish uning madaniy nutqni egallaganlik darajasiga ham bogʻliqdir. Masalan, suhbatdosh bilan soʻzlashayotgan vaqtda oʻzining va suhbatdoshining

nutqiga doimo e'tiborli bo'lish, savollarga odob bilan qo'l ko'tarib, ruxsat berilgach, javob berish, "ha" yoki "yo'q" deb qisqa javob bermay, balki shoshmay, o'ylab, so'ng to'liq, to'g'ri javob qaytarishga odatlantirish lozim. Bolalarni maktabga tayyorlashda monolog nutqni rivojlantirish juda muhimdir. Monologik nutq boladan o'z fikrini tushunarli va izchil bayon qilishni talab etadi, bunday nutq turini esa bola 5-6 yoshda egallay boshlaydi. Chunki bu yoshda mantiqiy tafakkur rivojlana boshlaydi, bolada katta so'z boyligi to'planadi, tilning grammatik qurilishini egallab oladi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, to'g'ri og'zaki nutq, boshqalarni tinglay olish, ular nutqining mazmunini tushunish, zarur bo'lganda o'rtog'ining javobini to'ldirish yoki to'g'rilashda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Nutq bolalar uchun tahlil predmeti bo'lib qoladi, bu esa bolalardan zo'r aqliy kuchni talab etadi. Shunday qilib, bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha har bir ish jarayoni bolalarning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Bu borada yuqorida bayon etilgan vazifalarning har biri o'zining ta'limiy va tarbiyaviy jihatiga ega. Nutqni rivojlantirish jarayonida shaxsning axloqiy sifatlari shakllantiriladi, aqliy va estetik tarbiyaning muhim vazifalari hal etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ4312-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabr "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida" 802-son qarori.
3. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi takomillashtirilgan ikkinchi nashri. - T., 2022-yil.
4. Qodirova F., Toshpo'latova Sh., Kayumova N., A'zamova M. Maktabgacha pedagogika. - Toshkent: Tafakkur, 2019.

6. Quchqorova N.M., Nuraddinova R.S “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi naniunasida o‘tkaziladigan mavzuli faoyatlarni tashkil etish. - Toshkent: Bookmany print, 2022-yil. 42-bet.
7. Quchqorova N.M., Bekchanova F.M., Durdiyeva M.A. Maktabgacha ta'limda pedagogik jarayonlarni loyihalashtirish. -Toshkent: Bookmany print, 2023.
8. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi - 1.: O‘qituvchi, 1993-y.
9. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil. qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - bar bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi borishi kerak. - T.: O‘zbekiston, 2017. - 102 b.
10. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar - soglom avlodni tarbiyalash vositasi. T.: O‘qituvchi, 1995.

